

ДУМИ-ДЕЙСТВИЯ И БЕЗДЕЙСТВИЕ (В РОМАНА „ПОД ИГОТО“)

Николай Чернокозhev

*Софийски университет „Св. Климент Охридски“
(България)*

WORDS-ACTION AND INACTION
(IN THE NOVEL UNDER THE YOKE)

Nikolay Chernokozhev

Sofia University “St. Kliment Ohridski” (Bulgaria)

ORCID ID: 0009-0007-5638-4305

E-mail: N.Chernokozhev@slav.uni-sofia.bg

Abstract: This paper explores the relationship between the power of the word of authoritative figures, the inculcation of certain beliefs under the influence of this word in the receivers mind, and the subsequent inaction of these listeners, convinced and confident in the inevitability of the predestined. Different levels of implementation of public speaking strategies in Vazov's fiction are highlighted.

Keywords: words, modeling of events, impact, action, inaction

Резюме: Докладът изследва връзката между силата на словото на авторитетни личности, внушаването на определени уверености под въздействие на това слово у възприемателите, и по-късното не-действие на тези слушащи, убедени и уверени в неизбежността на предназначаното. Маркирани са различни равнища на осъществяване на стратегии на публично говорене в белетристиката на Вазов.

Ключови думи: думи, моделиране на събития, въздействие, действие, бездействие

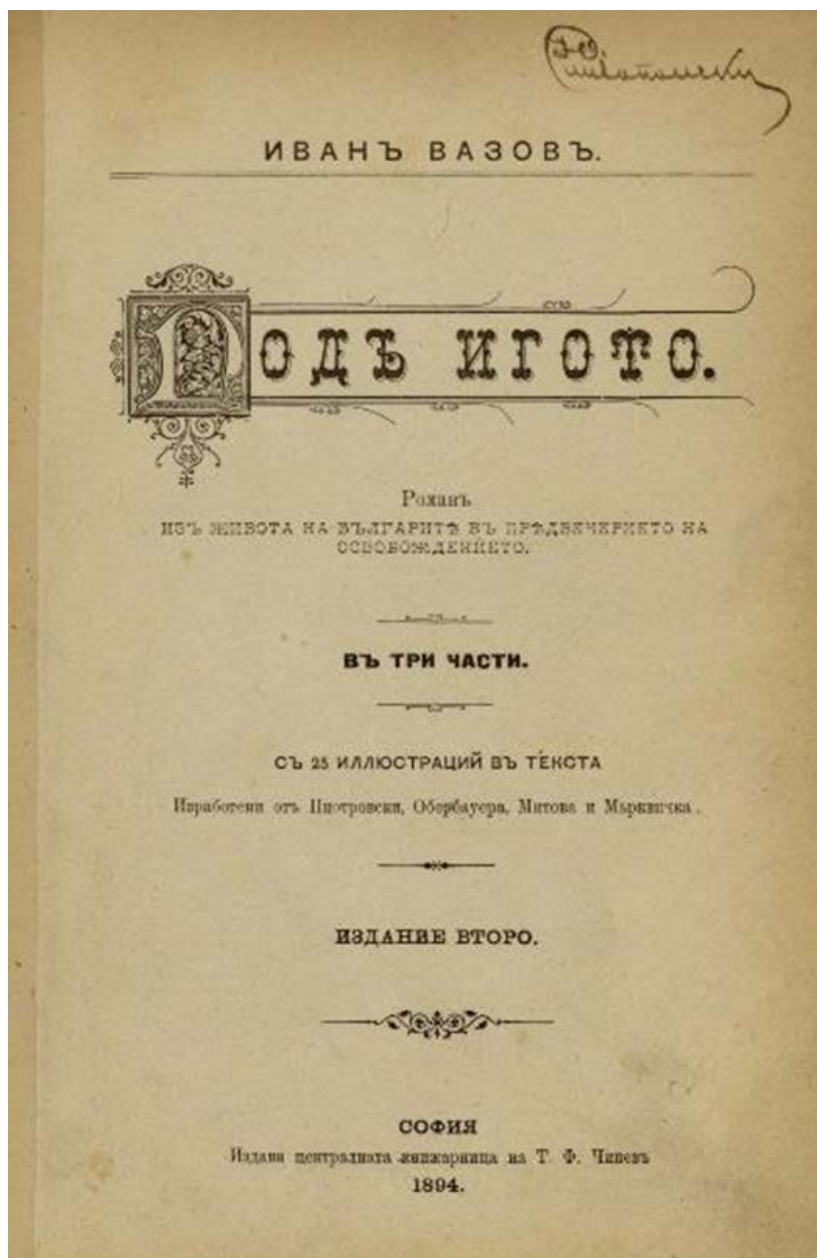
*Затова ний трябва да се сплотим,
да мислим, да думаме
и да работим!*

Ботеф (Наместо програма)

Всъщност в заглавието, макар да е пропусната, определено присъства още една дума и това е „въздействия“. В началото на последното десетилетие на 19 век. в първите три книжки на Сборник за народни умотворения, наука и книжнина е поместен журналният вариант на романа „Под игото“. През 1893 в книгата „Поеми“ Вазов събира групата епико-лирически стихотворения „Епопея на забравените“, а на следващата година „Под игото“ започва своя самостоятелен живот като книга и то с илюстрации. Така първата половина на 90-те години на 19 век оформят Вазовия корпус текстове, които могат да бъдат мислени като окончателен вариант на проекта, започнат в началото на 80-те години и който условно може да бъде наречен „Неотгавна. Лични и исторически възпоменания“, като в него важно място заемат като текстове-предходници повестите „Немили-недраги“ (1883) и „Чичовци“ (1885). Вазовият роман разказва „живота на българите в предвечерието на Освобождението“. Така още на заглавната страница на книгата е обозначено извънромановото, следромановото прехождане на живота на българите в свободата – игото е отхвърлено, изчезнало, няма го.

А това означава, че и на читател, който не знае нищо за историята на българите, е указана перспективата на големия исторически сюжет, и неговия финал, който по различни причини, някои от тях посочени и в самия роман, не е намерил място в самото романово повествование¹.

¹ Може би и поради това, но и с други политически основание филмът „Под игото“ (1952) допълва романа с дълги сцени на посрещаните освободители.



Образът на българския живот под чуждо владичество, моделиран и пластично представян от Вазов в неговите художествени текстове, има своите кор-

ни във възрожденската словесност. От многото назовавания-показвания на робството, ще си позволя да приведа едно, излязло изпод перото на Раковски, който вижда своя народ, обзет от и подчинен на „морното неусещане за свобода и привичката да търпи поганското османско робство, отдаващ все то божему гневу и мислящ като че е роден да бъде завсегда султанов роб!“.

Събуждането на усетите, болезнено, почти като телесна болка констатиращи липсата на свобода е първата стъпка към самата нея, а те могат да бъдат активирани от думи, независимо дали са писани или изричани. Така дори самото изричане на думата „свобода“ изявява не само човешкото желание, но може да сигнализира и осъзнаването на изконното човешко право. Все пак, в хронологията на споменатите по-горе Вазови творби, може да се допусне, че за свободата се говори най-лесно когато си свободен – както е случаят с хъшовете, които не само могат да си избират имена, защото „тогава беше патриотическо да се носят гръмки прякори“, но могат да изсънуват изображения на литографиите Хаджи Димитър през стиховете на Ботев (както става с Бръчков), могат да изживяват любовно зовещата ги родина, могат да живеят, след екстатизма на представлението, с очакването „изгубена Станка“ да убие султана Азиса и т.н

В „Немили-недраги“ за пръв път в свой художествен нелитературен текст Вазов въвежда исторически личности, национални герои, прави ги в различна степен и по различен начин литературни герои. Това са Левски и Ботев. Левски е очакваното просветление за хъшовете – „Без наставления от Апостола ще работим в тъмнината.“, неговите думи, думите на „такова важно послание“, трябва да бъдат чути, запомнени и предадени от човек „безстрашлив и паметлив“. А когато влиза в кадър Левски е видян така:

Пред един стол, претрупан с книги, хартии, вестници, с червени востъци и други писалищни потребности, сега-ше Левски, наметнат с кожух, и пишеше. Тая подземна стая служеше за писалище и работен кабинет на всички апостоли и агенти, които ношуваха тайно в дома на баба Тонка.

Македонски седна на постланото с червен килим огърче.

– Усети ли те някой? – беше първата дума на Левски.

– Никой.

– Е?

Македонски бръкна в пазвата и му връчи едно писмо. **Апостолът притегли свещта до себе си и хвана внимателно да прочита.** В това време горе гостолюбивата баба Тонка свали от полицата едно похлупено блюдо, поразрови огъня и тури да се сгрее гозбата, назначена за пратеника на браилските хъшове.

(болдираното мое, Н.Ч.)

За да премине овладяното от високия глас на Вазов и историята разказване, в следващата глава от портрета, към станалите христоматийни случки от живота на Левски, в които звучат неговите думи и укрепи образа му с цитат от писмо на Ботев. Този Левски обаче, при когото отива Македонски, е вдаден в изписването на думи и в четенето на писмото, а думите му не само тежат, но най-вече окриляват. Именно тези думи – на великите исторически личности като литературни герои, и живота им в художествения текст, ще са обект на настоящите разсъждения.

На начините на присъствие на Ботев съм се спирал другаде, само ще спомена, че най-важната индивидуална словесна изява на поета, като фигура от фикционалния свят – като владеещ „красноречието“ адвокат, е схематично предадена/преразказана от разказвача.

В „Чичовци“ Вазов констатира редица езикови недостатъчности на персонажите от тази „галерия от типове и нрави български в турско време“ и най-вече трудността да бъде артикулирано желанието за свобода в относително затворения български свят. Разказването дава възможност на читателите да „изслушат“ сценично поставеното и изиграно според правилата, „тържествено високопарно, в тона на оная епоха“, говорене на 2-н Фратъо, което разтреперва въздуха и отвежда оратора до аутодафето на емблемни заглавия, или да се наслаждат на „този диалог в стихове и в проза“ разиграван периодично от чорбаджи Мичо и учителя Климент в училището, пред географската карта, или да се любуват на пренията, водещи до сдобиване на „йотата“ с огромен символен капитал, да я видят същата тази йота в писмото на Иванчо до игумена и... да съзрат смълчано-запъхтения и гледащ кръвожадно онбашията бай Мичо.

Проблемът, който само ще щрихирам на основата на романа „Под игото“, е активно присъстващ и в двете канонични повести, както и в „Епопея на забравените“. В тези Вазови творби обаче думите на великите личности са представени и аксиологически възвисени, без да бъдат така да се каже цитирани в самите текстове. Специално Левски в едноименната въвеждаща творба в „Епопеята“ след въвеждащия монолог, който може да има ремарка „на себе си“, макар да живее в и чрез словото си, ще произнесе само и единствено „Аз съм Левски! Ей ме на!“. Също единствено името на Бенковски ще произнесе надигнали се труп. От всички велики възрожденци, читателят може да чуе „История славянобългарска“, предадена в резюме от самия глас на Паисий и „големите думи“ на Караджата, изречени преди смъртта „с поглед към народа и към небесата“. Особено присъствие-отсъствие на Каблешков в текста на едноименното произведение ще го покаже така: Ка-

блешков избухна една вечер тук и разклати всичко като тръбен звук. Именно чрез Тодор Каблешков като герой в романа „Под игото“ може да се проследи животът на правещите нещата гуми и сложната фактура на повествователните коментари и интерпретации.

Позволявам си да припомня, че първата поява на Каблешков е в главата „Представлението“ (ч. 1, гл.17). Повествованието уговаря, че той още „не беше станал апостол“, а хаджи Смион не може да устои на „огнения поглед на бъдещия апостол“. Разказът го улавя в разправията със Стефчов, показва го умилено ръкопляскащ на едно патетично място, но несъмнената кулминация е отиването на сцената и запяването на песента:

– А бе, Каблешков, дявол те взел – каква беше тая лудост от тебе? Из един път дохождаш и се озоваваш зад гърба ми и захващаш да ревеш като бурия. Циганско сърце. – каза Огнянов, като изуваше княз Светославовите чизми.

– Не можах да се стърпя бе, брате, омръзнаха ми толкова сълзи и кокоши жалби над твоята „многострадална“. Трябваше с нещо да отрезвим тоя народ. И тогава ми скимна да дойда на сцената. Ти видя какъв бляскав ефект.²

Още с първата си поява Каблешков, макар и не апостол, има интуициите и съзнанието как да придаде гуми на силата и сила на гумите – в случая това са гумите на песента.

² В третия том на „Записки по българските въстания“, в Ловченския затвор, Каблешков ще пее Марсилезата, за да съобщи за смъртта на Волов., а Захари Стоянов ще го определи като „буйният Каблешков“. И представяйки ретроспективно Каблешков, разказвачът подчертава, че той „следвал да проповядва“, че ходел да „говори и проповядва тая идея.“

Втората му поява е първата глава на втора част „Бяла черква“:

Няколко деня след завръщането му, през февруария, Каблешков се яви в Бяла черква като апостол и се установи в къщата на Бързобегунека. Там свика членовете на разстроения комитет, разпали ги с огненото си слово и ги поведе право в манастира, дето игумен Натанаил ги закле над евангелието и благослови възобновения комитет за въстание. Оттогава приготвянето пак закупя с много по-голяма сила. В началото на априлия Каблешков пак се яви в Бяла черква.

От този ден ние пак захващаме подробно разказа си.

Вече не само погледът е огнен, но и словото и сякаш това огнено слово дава тласък и на самия разказ.

И третата, несъмнено най-значима, върхова поява и изява на Каблешков е в „Комитетът“ (ч.2, гл.7), в чието начало има изключително важни вметвания, маркиращи не без нескривана ирония позициите на други големи фигури – „Каравелов е зает със своята балканска федерация, а Ботев бълнува за всемирен социализъм“. Това е големият български емигрантски исторически контекст, в който търси изява г-н Фратю, а разказването да преходи след изречението – „При другото, и красноречивият и пламенен език на Каблешкова омайваше душите на членовете, които от два часа насам безгласни и зяпнали го слушаха.“ Акцентува се върху силата на словото, което отнема усещането за време-протичане. А след портрета на Каблешков, създаден според разбиранията на Карлайл за героичното, разказвачът се концентрира върху речта му.

Каблешков, една от най-симпатичните и оригинални личности измежду рояка апостоли, които приготвиха априлското движение на 1876 год., беше 26-годишен

момък, среден ръст, твърде сух и слаб, с бледно, мургаво лице, с мустаци едва поболи и с черна като въглен коса, в която той постоянно увираше пръстите си, за да я повдига, и която пак падаше на небрежни кичури въз широкото му умно чело. Едните очи, живи, с огнен и пронизателен поглед, дето светеше ту възторгът на пророка, ту вдъхновението на поета, озаряваха и облагородяваха тая физиономия, изпита от треската и изцедена от труд и бдение. Никой поглед не можеше да устои на силата на неговия, дето се отражаваше като в огледало могъща, буйна и снажна душа, непреодолагаема в тая безсилна и гребна снага.

Той беше облечен в синьо сукнено пардесю и в черни панталони и жилет, силно ожулени от постоянните пътувания на кон и движения. Той и сега ходеше непрестанно назад-напред из стаята и продължаваше да гълчи разпалено, прекъсван често от упорита кашлица.

Самата реч на Каблешков използва два географски формата, представлящи единението в устрема към свобода. Първият е балканско-европейският, указващ на високата, във всеки смисъл на думата, гледна точка:

– Да, помощта, главната помощ стои в самите нас. Ние сме толкова силни, щото сами ще се разправим с гнилата Турция. Турция е слаба, финансово съсипеана, народът турски е осиромашел и ще остане настрана. Той сам пъшка под игото. Войската е деморализирана и не заслужава внимание. Вземете пример Херцеговското въстание – хиляди и хиляди войска се изпраща, а въстанието е още в разгара си, и то кой го прави? Една шепа народ! А какво ще стори тая разнебитена и уплашена гържава, когато въстанем ние?... Ние в един ден ще въстанем сто хиляди души! Нека пращат тогава... за кого по-напред? При това, само ние ли ще сме? От запад на Турция стои Сърбия и черногорските соколи – готови

да нахълтат; зад гърба ѝ стои Гърция, която няма да зяпа... Херцеговина и Босна ще пламнат от край до край; Крим, и той също... Притурете при това и революцията в Цариград, която само чака смутно време да свали султан Азиса... Хаос навсякъде... Нашето въстание ще бъде гробното опело на турската империя!...

Ние, като един, в един ден, ще детонираме взрива, ще освободим хаоса, който ще погълне в себе си турската империя.

Именно в тази част от своето слово апостолът Каблешков използва и заглавието на самия роман – „той /народът турски/ сам пъшка под игото“ – като в тези изречения несъмнено отзвучават идеи и думи на Левски. Каблешков изправя своите слушатели пред една динамична европейска карта и ги разполага в нея, внушава им, че те самите ще станат, че те самите са фактор на промените, които ще настъпят на самата тази карта. Думите провокират въображението на слушащите, предизвиква ги да си представят онова, което предстои да се случи и да бъде отразено на картата:

– То е последен въпрос – отговори Каблешков, – но засега се мисли ето какво: България от Дунава до Арда и от Черно море до Бяло – княжество, зависимо от султана, с вътрешно самоуправление. Екзархия небухната; данък определен на Турция; войска българска, половината офицери – турци, из най-напред...

Вторият географски формат е взгледан в карта на родината, в картата на въстанието:

– Кои места ще бъдат готови за въстание? – попита Франгов.

– Цяла България! – отговори Каблешков. – Пловдив с Пазарджишко се готвят, родопските села с Батак се въоръжават тайно; Търново, Габрово, Шумен ще запалят Източ-

на България; в Западна – няма никак войска... Коприщенци с Панагюрище и Стрелча ще завардят проходите на Средна гора; вие и вашите съседи, отсам и оттамък, ще заловите Балкана, а Балканът е крепост, която милион войска не може я взе! България ще скокне като един човек. Нашето въстание ще бъде чудо в историята на Европа! Европа ще си прехване устните!... Аз ви уверявам, че Портата нито ще прибегне до въоръжено усмирение. Тя ще падне на спогодба с нас... Друго спасение няма за нея...

Вижда се как имената на различни части на България и различни места водят към, събират се в Балкана, за да бъде направен могъщият скок извън полетата на картите – „въстанието е чудо“ – НИЕ СЪТВОРЯВАМЕ ЧУДО. А самата реч на Каблешков минава от сегашно в бъдеще време, за да превърне бъдещето в сегашността на победата – бъдещето е бъдеще в победата и свободата. Говореното на апостола тръгва от „цяла България“, за да утвърди тази цялост през удивената санкция на Европа и я очертае в бъдещи граници. Именно в този момент – когато Каблешков си поема гъх, в паузата – се явява изключително важен коментар на разказвача:

Каблешков говореше с въодушевление. Като развит човек, той навярно виждаше ясно положението, което представяше в лъжлив вид. Но той беше увлечен от силата на идеята си и всичките средства му се виждаха възможни за увенчаването ѝ. Само тая възвишена вяра в светостта на делото, на което служеше, обяснява умишлените или искрени уверения на тая честна душа. А те бяха действително така убедително-красноречиви, че не извикаха никакво възражение. Всички бяха убедени вече в това, в което Каблешков ги убеждаваше. Очевидно бе, че всичко тъй ще да стане.

Виждането – видът – (силата на) идеята – вярата в светостта на делото – така гумите се движат надо-

лу, те са низпослани, за да извикат нещата. Думите на повествователя обясняват „уверенията“, толкова „убедително-красноречиви“, че са постигнали предвартително онова, в което убеждават. Думите водят от онова положение, което Каблешков може би ВИЖДА, до ОЧЕВИДНОТО – „всичко тъй ще да стане“.

Вазов не си позволява подобни устъмнявания, подобни разсъждения за подвеждащата убедителност, за словесната конструираност на онова, което тъй ще да стане, но в действителност не става. Думите на апостола осъществяват въстанието и в логиката на романа могат да оправдаят неслучването, неуспеха на въвеждащия в свободата бунт, защото все пак това бъдеще е постигнато, сигнализирано е от подзаглавието на самия роман. В този смисъл сливането на героя с поета (по Карлайл) води и до големите Вазови обобщения, завършени от твърдението, че младите народи както и младите хора са поети. Последните думи на Каблешков в романа обаче изваждат неговите слушатели от омаята на извънвремето:

– Право – каза Каблешков, – не ще думи, господа, а работа... Аз ви изложих положението, а сега да видим вие какво вършите. Да се не губят минутите.



– Истина, ние си имаме тая слабост – да дипломатствуваме. И Бойчо, бог да го прости, малко ли ни съдеше? Ама такава е жилката на белочерковци – каза бай Мичо.

– Ах, господа, много нещо изгубихте в Огнянова, и вие, и България – каза Каблешков покъртен и въздъхна дълбоко.

Думите връщат в сегашността на бягащите минути и загубата на Огнянов, който за успокоение на всички ще се появи, а Каблешков ще си отиде: „Него го беше втресло“.

В разгръщането на романа предстоят ключовите три глави – „Около един труп“, „Новата молитва на Марка“ и „Пиянството на един народ“, в които централно място имат изписаните (в писмата и на дулото на оръдието) и изречените (в себе си от Марко и в тържеството на сватбата от пияния редактор) думи. Първите посвещават в тайното говорене и в знаците, предвестяващи победата, вторите лъкатушат между неверието и увереността, за да стигнат до вярата на чорбаджи Марко. Речта на Безпортев, от друга страна, е демонстрация на разпадането на организирания от речта на Каблешков свят, за да кулминира този разпад на словесната конструкция в еуфоричния физическия акт на обяздването на турчина³.

³ Това тържество на роба над господаря ще бъде доутвърдено в неговото повторение, а разказът ще бъде укрепен и от визуалното му представяне в „Нова земя“:

В това време Бяла черква беше доста безпокойна от обратата, който бяха взели военните действия в Тракия. Градът особено се тревожеше, че преди десетина дена беше изпращал в Казанлък, до генерала Гурка, депутация да го поздравят и да изпроси изпращането в Бяла черква, жедна да види руси, няколко казака, за да им се порадва. Един отрядец от петнайсет души казаци, с дълги сулици, побити в стремената, предвождани от един млад, голобрад есаул, беше посетил града, който го посрещна възторжено, с цветя и дарове, и нагости и след един час бавене, бе си отишъл назад в Казанлък. Белочерковци помислиха, че всичко е свършено. Един турчин беше съсечен в конака; а куцията чизмар Капасъзът, наричан още и Редакторът, пиян, както лани, пред въстанието,

И въ нѣколко дена, тайно и полека
Народътъ порасте на нѣколко вѣка!
Пловдивъ, 1881.



Както е известно „Пиянството на един народ“ въвежда в тяхната надпоставеност спрямо света на романа фигурите на Паусий, Левски, Раковски: носите-

метна се на гърба на един турчин пътник и го язди триумфално половина километър извън града!

лите на надвсекидневната положеност на човека и неговата мисъл, на разбирането за света, и... Каблешков, с цитираното финално двустиие на „Каблешков“ от „Епопея на забравените“⁴:

В романа „Под игото“ има не един момент на екстазно съпреживяване на думите – както става в главата „Брошурата“, в която магията на словото може да бъде пълноценно изживяна единствено с други и то ако написаното бъде прочетено на глас, ако зазвучи. Такива моменти съпричастяват персонажите с великите хора и техните думи, в тях героите се проникват от енергията на написаното или изреченото – подобен момент е и речта на Каблешков: пример за публичното съзаклятническо говорене сред свои.



Докторът глътне цяла думи и силно тропаше по пода... (Стр. 99)

⁴ Цитирано по Иван Вазов. Поеми. 1893, 110

И тъй като последните изречени от Каблешков думи тематизират загубата на Огнянов, именно тази загуба ще се сдобие с визуален образ в илюстрацията, но и със словесна плътност в думите на Огнянов: „Сега нека видят как умира един български апостол!“ Това са думите за действия, думите-действия, възвеличаващи примера. Другите думи, които идват отдолу, от тишината на невърстаналите градове, са събрани в „една колосална попръжня против Мохамеда и султана“ и в една друга смърт: „Обесиха го на касаницата. Тоя луг беше единственият човек, който се осмели да протестира.“

Вазовото схващане за случващото се в мисловния свят на българите почива на разбирането за мощта на словото, което променя хората и света. Думите правят нещата, дори самите неща да останат недовършени и хората да са принудени (от самите себе си) да се приютят в лоно то им.

Могъщият дух – духът на времето, въплътен и в идеалния индивидуален дух, живеещ в и чрез думите, случва нещата преди да са се случили и в този смисъл следването на създадения образ на бъдещето става последно изпитание преди окончателното и конкретно усилие за неговото събъждане.

